

ANTROJI DALIS

MOKSLAS, MENAS, LITERATŪRA

D R A U G A S

Saturday supplement

1994 m. birželio mėn. 11 d. / June 11, 1994

Nr. 113(23)

KERTINĖ PARAŠTĖ

Dar apie „Lietuvos kovų ir kančių istoriją”

112 SSRS MT 1949 m. sausio 29 d. nutarimas „Dėl buočių su šeimomis, nelegaliai gyvenančių, nukautų per ginkluotus susirėmimus ir nuteistų banditų bei nacionalistų šeimų, legalizuotų banditų, tebetęsiančių priešiška veikla, ir jų šeimų, taip pat represuotų banditų taktininkų šeimų išskeldinimo iš Lietuvos, Latvijos ir Estijos teritorijos”

Maskva, Kremlius, 1949 m. sausio 29 d.

[...] SSRS ministrų taryba NUTARIA:

8. Įpareigoti SSRS prekybos ministeriją (dr. Žavoronkov'a) per geležinkelių buferius pasirūpinti karštu maistu išskeldinamųjų ešalonams, mokėti iš lėšų, SSRS vidaus reikalų ministerijai skirtų [...]

9. SSRS sveikatos apsaugos ministerija (dr. Smirnov) privalo kiekvienam išskeldinamųjų ešalonui skirti po vieną medicinos gydytoją ir po dvi medicinos seseris su pakankamai vaistų ir tvarslavos medicininei pagalbai išskeldinamiesiems kelinėje teikti.

10. Įpareigoti Jakutijos ASSR ministrų tarybą, Krasnojarsko ir Chabarovsko kraštų, Omsko, Novosibirsko, Tomsko ir Irkutsko darbo žmonių deputatų tarybų vykdomuosius komitetus teikti paramą SSRS vidaus reikalų ministerijai įkurdinant išskeldinamuosius ir tvarkant jų ūkį bei buitį, taip pat esant reikalui, steigti invalidų ir senelių namus, kuriuose būtų įkurdinami vieniši invalidai ir seneliai iš atvykusių išskeldinamųjų, skirti lėšų šiems namams steigti ir išlaikyti.

SSR Sąjungos ministrų tarybos pirmininkas

J. STALIN

SSRS ministrų tarybos reikalų valdytojas

J. Čadajev

Lietuvos kovų ir kančių istorija, t. I (Vilnius, 1994), p. 303, p. 305.

„Tremiamųjų saugojimui buvo paskirti traukinio palydovai jau su „stažu“ — patys aršiausi sadistai. Jie buvo ginkluoti automatais, šautuvais su durtuvais ir dresiruotais vilkšuniais. Be to, turėjo specialiai pagamintus medinius kūjelius žmonėms mušti.

Kūjelio kotas maždaug 1.20 m. ilgio. [...]

Juo ilgesnė kelionė, juo sunkesnės kančios dėl stokos vandens. Kaliniai uždaryti tvankiuose vagonuose ir neturėdami vandens atsigerti, ranką iškišę pro užkalto vagono langelio plyšius, ėmė gremžti nuo vagono stogo kabančius suodinus ledų varveklus ir gelbėtis nuo troškulio. Bet nuo to ėmė sirgti viduriavimu. Traukinys retkarčiais sustodavo, bet niekas jau netikrino, ar kas nepabėgė, ir nesiteiravo, ar turite ką valgyti ir vandens atsigerti. Taip kankindamiems privažiavome Novosibirską. [...]

Mūsų „butas“ atrodė panašus į kokią pasiūrę. Dursys neužsidaro, grindys pusiau išluptos, langų stiklai apdaužyti, o šaltis mus pasitiko apie -25° C. Buvusi krosnis apgrautą, vandens nėra. [...] ...netrukus kaliniai pradėjo sirgti, dažniausiai dezinterija. Ir ne tik sirgti, bet ir mirti. Manau, kad daug kas susirgo nuo vagone čiulptų nuodingų varveklų, kuriuos lauždavo nuo vagono stogo. O gal ir nuo ištirpinto sniego nešvaraus vandens. [...]

Jokio daktaro, jokios pagalbos ir jokių vaistų nėra. Tą patį bjaurų vandenį reikia gerti ir valgyti ir sveikiems, ir ligoniams. Taigi susirgęs jau esi pasmerktas mirti. Būdavo šurpu vaikščioti pro stirtą nuogų lavonų. Pasižiūrėjęs visada pagalvoji, kad ryt ar poryt ir tu čia gulėsi”.

Stanislovas Andriūšis 18 parų po žemę (Kaunas, 1991), pp. 143-148.

Iš šių dviejų ir giminingų, ir drauge priešiškų citatų galima nuvokti, kodėl karštis kilęs dėl šios knygos išleidimo atrodė nemažėja, o vis kyla, aprėpdamas vis didesnes geografines teritorijas (Kanasos Tėviškės žiburiai, Cleveland'o Dirva, Čikagos Draugas, Akiračiai, Lietuvių balsas, Laisvoji Lietuva, New York'o Darbininkas, Vilniaus Naujasios dienovidis, Lietuvos aidas). Atrodo, nesulaukta tik pagrindinio šios knygos organizatoriaus, Pasaulio Lietuvių Bendruomenės pirmininko Broniaus Nainio paaiškinimo (bent dar neteko skaityti). Tai, ką randame

(Nukelta į 2 psl.)

Aleksandras Stulginskis Sibiro lageryje (1941–1942)

ALFONSAS EIDINTAS

(Šiame numeryje tęsiame ištraukų iš istoriko Alfonso Eidinto spaudai paruoštos monografijos „Aleksandras Stulginskis. Lietuvos prezidentas — Gulago kalinys“ rankraščio spausdinimą, kurių pirmoji — „Kraslago kalinys iš Lietuvos“ buvo įdėta 1994 m. vasario 12 d. numeryje. Dr. Alfonsas Eidintas yra dabartinis Lietuvos ambasadorius JAV.)

1. Beteisis kalinys

Apie tolesnį Aleksandro Stulginskio likimą galime sužinoti tik iš KGB archyvo bylos. Joje yra ir iš Stulginskio išvogtas jo lagerio dienoraštis, kuriame nurodytas Stulginskio adresas: „Tugač sk. Belaja Rečka Krasn. kraja, Sajanskij raj. Atinskoje Sejanskoje pošt. otd., pošt. jašėik 235/4”. Be abejonės, Stulginskis pateko į Rešiotų lagerių sistemą, NKVD užšifruotą skaičiumi 235.

Stulginskio 1941 metų dienoraštyje yra išlikę įrašai nuo rugpjūčio vidurio. Juose dominuoja gyvybinės problemos, su jomis susidūrė ilgus kelionės išsekintas kalinys (kadangi dienoraščio lietuviškojo originalo KGB byloje nerasta, naudosis tik rusiškoju 1941 m. spalio 17 d. Kogano vertimu. Jis įsėgtas į Stulginskio tardymo medžiagą — A.E.).

Nuo išsekimo, oro permainos ir sunkaus darbo rugpjūčio viduryje Stulginskis susirgo. „Pirmas susirgimas — nuo lietaus ir drėgmės ėmė tinti rankos, grįžus namo, ėmė krėsti šaltis, parodžiau rankas komendantui, — „Pažiūrėsim, kas bus rytoj“. Atsišojau į eilę (matyti, gydytinų kalinių — A.E.). Vėl kreipiausi į komendantą. „Dar ko, juk rankos nuo sutinimo nesprogs“, — buvo komendanto atsakymas. „Išėjau į darbą — nėra jėgų“, — įrašo dienoraštyje.

Stulginskis jau išsekęs — atneša tris kibirus vandens ir jėgų nebelieka. Pranešė vyresnybei, kad serga ir atsigulė. Gulė geriau, tačiau vakare vėl ėmė krėsti šaltis. Grįžus vyrams iš darbo, ėjo komendanto prašyti vaistų. Iš pradžių komendantas sakė, kad jų neturi, paskui, kad turi, tačiau neturi teisės jų duoti. Pamatavo temperatūrą — 39.1°. Naktį klejojo, — visiškai sugedo skrandis, paleisti viduriai. Tas pats kitą dieną. „Maitinimas iš senų supuvusių agurkų ir česnako bei juoda duona, — tai viskas, toks maistas man yra nuodai“, — pažymi dienoraštyje Stulginskis.

Rugpjūčio 16 ir 17 dieną maisto visai nėra, kaliniai badauja. Tiesa, tam tikra paguoda — rugpjūčio 17 dieną paskelbta poilsio diena. Tai pirmą kartą po atgabenimo į Kraslagą. Nepaisant to,

Lietuvos Steigiamojo Seimo pirmininkas Aleksandras Stulginskis 1920 metais.

lageryje valdžia verbuoja savanorius kasti bulvių.

Poilsio dieną kaliniai tvarkosi. „Visa mūsų bendruomenė pradėjo užsiimti savo reikalais, skolinosi vienas pas kitą adatas, siūlus ir gabalėlius medžiagos lopams, — valdiško nieko nebuvo...”

Praėjus nuo susirgimo keturioms dienoms, rugpjūčio 18 dieną atėjo gydytojas — sanitaras, davė kažkokių miltelių, pažadėjo pakalbėti su viršininku. „Taip viskas ir baigėsi. Skurdas“, — pažymi Stulginskis.

Lagerio aprūpinimas aiškiai sutrikęs. „Produktų nebėra net administracijai, ir jai teks maitintis pusiau supuvusia žuvimi, kaip ir kaliniams. Trūksta žibalo — [pranešta, kad] daugiau nebus...”

Sargyba pranešė, kad bus krata. Kalinius apėmė baimė, gali netekti paskutinių daiktų ar paslėpto maisto. „Mano portfelyje svetimas termometras, nes mano paėmė, bijau, kad nepaimtų. [Per kratą] aš gulėjau, atsargiai ištraukiau [termometrą] iš porfelio ir įsidėjau į... — pasirodė, kad ieškojo peilių ir apskritai aštrių daiktų, akmenų, o radę išmetė per tvorą, grasino”.

Aleksandro Stulginskio dienoraštis patvirtina, kad sovietinė sistema, išgąsdinta karo su Vokietija, pradėjo dar labiau griežtinti lagerių režimą. Ne visi kaliniai veržėsi į frontą kovoti su vokiečiais. Nesėkminga karo pradžia paveikė ir kalinius, ir administraciją. Kaliniai pasidarė drąsesni, tarp jų išryškėjo atviresnės antisovietinės nuotaikos, pasitaikė atvirų grasinimų, protestų, pasipriešinimo atvejų. Pasitębė moralinio kalinių susivienijimo, tarpusavio pagalbos reiškiniai. Iš pradžių administracija atrodė pasimetusi ir neužtikrinta, mažiau kėlė kaliniams reikalavimų. Administracija bijojo masinio pasipiktinimo, maištų, sukilimų, puikiai suvokė savo bejėgiškumą kalinių neramumų atveju. Matyt, pirmoji administracijos savišaugos akcija ir

Lietuviai būriavosi ir aptarinėjo ne tik SSRS — Vokietijos karo, bet ir lageryje vidaus reikalus. Maisto produktų kokybė ir kiekybė „kasdien vis blogėja, vietoje 58 gr. žuvies — 29 gramai kruopų, trūksta žuvies, kruopų, riebalų, druskos ir t.t., dargi turint Tugačiuose savo pagalbinį ūkį negali atvežti bulvių, kažkokia pas juos netvarka“, — įrašys rugsėjo 9 dieną Stulginskis. Nuėjus pas gydytoją, kažkas iš kalinių pavogė jo duonos porciją ir vieną katiliuką bulvių.

Gavo NKVD laikraštėlį. Perskaitė. Pagal jį, „NKVD leidžiamas laikraštėlis skleidžia savo įtaką...” Tokia pastaba lageryje dienoraštyje pavojinga. Tačiau Stulginskis nieko neįtardamas ir toliau elgiasi neatsargiai.

Tuo metu lenkų brigados lageryje kaliniai T. Polosa ir I. Gaibutovičius parašė parodymus (faktiškai skundus), kad lietuviai lageryje kalba, jei SSRS pralaimės Vokietijai, kaliniai bus išlaisvinti.

Jie neva pastebėjo lietuvių susirinkimą, kuriame Stasys Šilingas pasakė aštrią kalbą. Šito Stulginskis, žinoma, net nenutuokė. Jis su draugais svarstė galimybę tapti lageryje pirtininku. Skalbkylos darbininkas jam pasiūlė organizuoti kalinių apskaitą ir pirties šildymą. Tai žymiai lengvesnis ir Stulginskio amžiui labiau priimtinas darbas.

Dienoraštyje įrašo visai paprastą dalyką: „Kalbėjau su prof. Tamošaičiu, Čapliku ir Stanišausku — jie visi sutinka su mano išvadomis. Įvykiai — sargybai įsakytą įtaisyti langines, griovius ir pastatyti kulkosvaidžius lageryje apsaugai. Dr. Tamošaitis pasakė, kad reikės pakentėti — laikas dirba mūsų naudai...”

Kitą dieną — ypatingas atvejis lageryje gyvenime — brigada išsiriškiavo darbui, dargi davė produktus ir... laukė visą valandą, antrą — į darbą jų nevarė. Vykto patikrinimas, po to vėl nevarė į darbą. Visi spėjo, ką visa tai galėtų reikšti, pasakoję sapnus, juos aiškino. „Ir aš pirmąkart sapnavau Aldoną ir mamą — juokėsi abi patenkintos — kaip paaiškinti šitą sapną nežinau, nuotaika negera”.

Nuotaika ir negalėjo būti gera, nes sargyba apie lageryje rause apkasus, „langines prikalė, dabar staiga neišleidžia į darbą, juk tai

ką nors turi reikšti” — pasižymės Stulginskis dienoraštyje.

Kas gi atsitiko Gulage, kas dėjos 1941 metų rugsėjo pradžioje Kraslago, jei paprasti kaliniai pastebėjo tokius pasikeitimus savo stovyklose?

SSRS, pasiekusi pergalę prieš Suomiją, užėmusi vakarų Ukrainą ir vakarų Baltarusiją bei 1940 metais okupavusi Baltijos valstybes, Gulago archipelagą papildė nauja darbo jėga — kaliniais iš okupuotų kraštų. Tie kaliniai tvirtai tikėjo, kad kils karas, nepaisant net SSRS-Vokietijos draugystės sutarties ir prasidėjusio glaudaus bendradarbiavimo. Kilus karui, daugelis kalinių tikėjosi būsią greitai išlaisvinti. Vakariniai lageriai laukė vokiečių išvadavimo, o rytiniai — japonų, nors SSRS su Japonija dar nekariavo. Karo pradžią visi siejo su bolševikų valdymo pabaiga.

Po Molotovo 1941 m. birželio 22 d. kalbos per radiją, kur jis buvo priverstas pranešti apie karo pradžią, kaliniai buvo sukrėsti. Lagerių valdžia skubiai buvo iškviešta į sričių partijų komitetus. Lageriai buvo netrukus pervesti į karo padėtį. Sustiprinti postai, sudarytos manevrinės grupės, galinčios ir pajėgios skubiai likviduoti galimus neramumus.

Pagal savo planą, operatyvinis čekistų skyrius pradėjo ypatingą įskaitoje esančių kalinių areštus. Kalinių buvo prikimšti izoliatoriai. Jų laukė represijos.

Kaliniai įsiaudrino, pakilo noras priešintis. Ypač tai bauginio lagerių administraciją, apsaugą ir operatyvinius čekistų skyrius.

Ant barakų sienų ir ant tvorų rytais pasirodydavo užrašai: „Šalin sovietų valdžią!”, „Mirtis Stalinui!”, „Tegyvuoją laisvę!”, „Nesipriešinkite išvadautojams!”, „Pylėsi praeikimiai Stalinui ir komunistų partijai. Tokie reiškiniai buvo labai dažni.

Tiesa, lageryuose atvirų riaušių ar sukilimų nebuvo. Iš peties dirbo operatyviniai čekistų skyriai, kalinius tiesiog pritrenkė masiški areštai, represijos. Jas čekistai vykdė netgi demonstratyviai. Tai turėjo paralyžuoti kalinių pasipriešinimą.

Slaptųjų agentų skundai ir pačių kalinių pranešimai nuklojo operatyvinių čekistų įgaliotinių stalus. Juos visus išstirti nebuvo laiko, areštuodavo visus, ką tik įtardavo, kas buvo apskustas.

Susiformavus tokiai psichologinei aplinkai, čekistai gavo T. Polosos, P. Dubanevičiaus ir J. Gaibutovičiaus pranešimus apie lietuvių telkimąsi ir tikėjimą Vokietijos pergale.

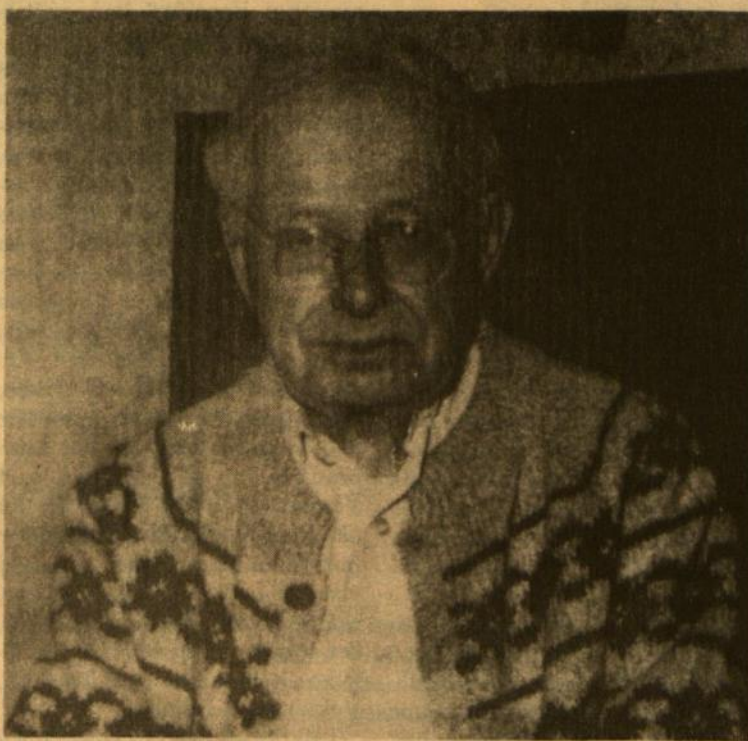
Rugsėjo 22 dieną Stulginskis įrašė naujame dienoraštyje (2-ame bloknote): „Didelė nelaimė — dingio mano dienoraštis — rasti nėra galimybių”. Dingio miniatiūrinis bloknotėlis — dienoraščio pirmoji dalis. Iš tiesų Stulginskis surasti jo negalėjo, nes čekistų operatyviniame skyriuje ji iš lietuvių į rusų kalbą jau vertė Koganas.

Stulginskis stebėjo, kaip iš lageryje išvežė lenkus, atvirai jiems pavydėjo. Patys lenkai tiksliai nežinojo, kodėl ir kur juos veža. Visus domino padėtis fronte, „neturint galimybių gauti tikslūs duomenis, iš pirmo jų neišlausi” (šiuos žodžius Stulginskio dienoraštyje).

(Nukelta į 2 psl.)

Šiame numeryje:

„Lietuvos kovų ir kančių istoriją” svarstant • Dvi ištraukos iš Alfonso Eidinto monografijos „Aleksandras Stulginskis. Lietuvos prezidentas — Gulago kalinys” • Antano A. Jonyno eilėraščiai

Paskutinė Aleksandro Stulginskio nuotrauka.

Aleksandras Stulginskis Sibiro lageryje

(Atkelta iš 1 psl.)

raštyje čekistai pasibraukė — A. E.). Toliau Stulginskis, vis dar nieko neįtardamas, rašė: „Vakar atkakliai klausiau V., iš kokių samprotavimų jis įtaria Armijos [Raudonosios — A. E.] sutriuškinimą“. „Jie turi susijungti maždaug prie Volgos. Įdomūs duomenys...“, — rašo jis, pasiskųsdamas V., kad nėra šiltų daiktų. V. ramiai atsakė, jog atėjus šalčiams bus galima jau pasveikinti vienas kitą... „Eina gandai, jog Sibire daug karių dezertyrų ir apskritai pabėgėlių. Be to, D. pasako, jog Kijevas ir Tula užimti. Įdomu, kad ta žinia atėjo iš dviejų šaltinių tą pačią dieną“, — užrašė rugsėjo 23 dieną¹⁴.

Rugsėjo 28 dieną lageryje vėl krata. Sklido gandai, jog sargyba atimines daiktus. „Kratą darė viršininkai ir kareiviai, išbarstė arbatą, paėmė pinigų. Didelė nelaimė“. Tai tik preliudija. Po kelių dienų buvo suimti Lietuvos kariuomenės karininkai — Mykolas Gedgaudas ir Kazys Pomarneckas. Nežinia, kur išvežė. Manoma, kad ir kitus išvežė.

Suėmus karininkus, lietuviai turėjo sunerimti, tačiau iš Stulginskio dienoraščio neaišku, kaip jie reagavo. Spalio 4 dienos įrašai ramūs: „Vakar skrido didelė grupė žašų, kada gi mes taip skrisime? Tikriausiai greitai ateis šalčiai. Šiandien mus aplankė dideli viršininkai, kelėme reikalavimus — nieko. Kalbėjome apie šėimas, maistą, rūbus...“¹⁵. Žinoma, visus domino fronto linija, kalbama, jog jau užimta Poltava. „Vėl kelėme maisto ir rūbų klausimą — be rezultato“.

Kilo nesutarimai tarp lietuvių — sučiuptas „savas“ vagis. Vieni jį puolė, kiti užstojo. Atėjo V. ir pranešė Stulginskiui, jog girdėjęs, kad bolševikai paskelbė religijos laisvę, lenkai ir toliau bus paleidžiami, lietuviai taip pat gaus laisvę. Visi pralinksėjo, kalbėjo tik apie išvažiavimą. „Vienas žodis ir tiek džiaugsmo!“ — pasižymi Stulginskis. Spalio 13 dieną Stulginskis vėl negalavo, skaudėjo skrandis, nebuvo apetito. Tačiau nuotaiką pataisė kalinių fotografavimas. Visi tuo jau pagalvojo, kad ir lenkus prieš išvežimą fotografavo, nors — „G. pasakė, kad tai visai paprastas dalykas“¹⁶.

Spalio 14 dieną Stulginskis savo dienoraštyje „pažymi“ suaktyvėjimą. Nuotaikos lageryje vėl nekokia — visur pesimizmas. „Ar ilgai dar reikės laukti išlaisvinimo?“.

Spalio 15 dieną sužino įdomią naujieną — K. papasakojo, kad Londone skubiai sudaryta Petro Klimo vadovaujama Lietuvos vyriausybė. Tai esą pranešė vokiečių radijas. K. nuomone, ši vyriausybė gal padės išlaisvinti lietuvių politinius kalinius. „Vėl naujos svajonės ir viltys“. Ir toliau: „Aš vis dar guliu, skausmai didėja. Nėra galimybės laikytis dietos. Be juodos duonos nieko negalima gauti. Pusiau-baltos duonos čia nėra, jau seniai... Baisus pesimizmas, nėra jokių duomenų, kas ir kaip dedasi. Baisiausia tai, jog kiekvienas bijo žodį pasakyti, kad nepapultų“ [i NKVD nagus — A. E.].

Duonos kaliniai gaudavo tik 400 gramų, bet ji blogai iškepta. Kaliniai badaudavo ir gaudami 700 gramų dienai, tad dabar buvo tik beveik pusė tos normos. „Drebūlys sukrečia iš baimės, kai prisimeni savo atsargas — na ką, jeigu badauti, tai visiems kartu. Atrodo, kad mums čia paruoštos kapinės...“ — visai minorinis spalio 16 dienos įrašas Stulginskio dienoraštyje¹⁷.

Iš senųjų kalinių naujokai sužinojo, kad praėjusių metų žiemą

Lietuvos Krikščionių demokratų partijos Steigiamajame Seime frakcijos prezidiumas: (iš kairės) Z. Starkus, Aleksandras Stulginskis, kun. M. Krupavičius, kun. V. Jurgutis, S. Starkauskaitė, dr. J. Purickis ir J. Vailokaitis.

mirė ketvirtadalis kalinių. „Šiomet mūsų maitinimas blogas ir vis blogėja, galima pranašauti, kad mirs dar daugiau. O gal įvyks permaina?“ — viliasi Stulginskis. Tačiau pasitvirtino patys juodžiausi jo nuogastavimai. Kitas tremtinys, buvęs žymus LVLS veikėjas, kelių Lietuvos Seimų narys — Z. Toliušis yra užrašęs pulkininko Jašinsko, kalėjusio su Stulginskiu, pasakojimą apie tolesnį lietuvių likimą Kraslago 7-ame punkte: „Stovykloje sąlygos buvusios labai sunkios: darbas neįprastas, nepakeliamai sunkus, maistas labai menkas, nepakankamas, draubūžiai prasti, nepritaikyti prie vietos klimatinio sąlygų. Buvusi ilga, žiauri žiema. Per porą metų dauguma lietuvių išmirė. Iš stovyklose laikomų 2,500 lietuvių beliko tik 400. Vėliau dalį buvusių lietuvių ministrų iš stovyklos išvežė“¹⁸.

Kasdien keičiasi lagerio kalinių nuotaika. Spalio 19 dieną kalinius vėl fotografavo ir vėl nuotaika pagerėjo: „Važiuosim, vyručiai, namo. Viršininkas tai vienam, tai kitam kartuoja, kad greitai išeisim į laisvę...“ Kančia ir sapnai: „Labai dažnai sapnuoju Onutę, Aldutę labai retai“. Spalio 22 dieną vėl prasideda baisūs skrandžio skausmai. „Skausmas nerimsta, niekada tokių skausmų neturėjau, atrodo, jog manyje viskas plyšta. Begalinis pesimizmas, neviltis ir nusiavyimas...“.

Dar keli trumpesni įrašai spalio 25 ir 26 dieną. Šiandien sekmadienis. Dar vis esu ligoni-nėje. Šiandien išvežė du lenkus ir Polonskį — rusų-lenkų tipą iš Lietuvos...“.

Spalio 29 d. bloknotelyje — dienoraštyje jis priverstas įrašyti tokius žodžius: „Konfiskuota iš manęs kratos metu 1941 metų spalio 29 d. su užrašais 14-oje lapų. — A. Stulginskis“.

Stulginskio dienoraštis nu-trūksta, nes čekistų operatyvinis būrys labai susidomėjo didelės grupės lietuvių nelegalia, „nusi-kalstama veikla“ Nižniaja-Pol-ma rajono 7-ame lagerio punkte ir (vėliau) Tugač lagpunkte.

Pirmiausia buvo areštuoti buvę Lietuvos kariuomenės kariškiai, jie galėjo daug padėti riaušį ar sukilimo atveju. Tai Lietuvos ka-riuomenės majoras Kazys Pomar-neckas (areštuotas 1941 m. spalio 3 d.), pulkininkas Mykolas Ged-gaudas (areštuotas spalio 9 d.), pulkininkas Povilas Dundulis (areštuotas lapkričio 9 d.) ir buvęs pasienio geležinkelio ruožo trau-kinio mašinistas Petras Ašmon-tas (areštuotas gruodžio 9 d.)¹⁹.

Ši lietuvių kalinių grupė atsi-dūrė Kansko miesto NKVD izo-liatoriuje. Kalinius nuolat tardė. Aleksandras Stulginskis juos pažinojo, o jie pažinojo žymesniu-sius lagerio kalinius lietuvius.

Kraslago NKVD čekistų opera-tyvinis skyrius netrukus su pasi-tenkinimu pažymėjo, kad tar-dant suimtuosius, išaiškinta „kontrevoliucinė grupė“, kurioje buvo „žymūs reakciniai buržua-ziniai veikėjai Lietuvos buržuazi-nės vyriausybės, policijos val-dininkai, fašistinių partijų lyde-riai“²⁰. Dėl to 1942 m. sausio 2 d. areštuoti:

1. Stulginskis Aleksandras, buvęs Lietuvos prezidentas.
2. Šilingas Stasys, buvęs mi-nistras.
3. Stanišauskis Jokūbas, buvęs ministras.
4. Tonkūnas Juozas, buvęs mi-nistras.
5. Tamošaitis Izidorius, buvęs ministras.
6. (išbraukta čekistų — turėtų būti Petras Ašmontas? — A. E.).
7. Aukštuolis Jonas, Lietuvos pasiuntinys.
8. Pošiūnas Antanas, Lietuvos kariuomenės pulkininkas leitenantas.
9. Čaplikas Viktoras, majoras.
10. Pranculis Jonas, majoras.
11. Vizgirdas Pranas, vyresny-sis leitenantas.
12. Vabalas Pranas, leite-nantas.
13. Šalkauskas Adolfas, poli-cijos valdininkas.
14. Atkočiūnas Kazys, policijos valdininkas.
15. Januševičius Antanas, poli-cijos valdininkas.

Taip Aleksandras Stulginskis atsidūrė Kansko tardymo izola-toriuje. Pagal KGB bylos doku-mentus, atrodo, kad sausio mėnesį Stulginskio netardė — leido „apsigalvoti“. Tačiau va-sario pradžioje jis turėjo parašyti trumpą biografiją, nurodyti savo pažįstamus lageryje, jį klausinėjo apie Šilingą, Tonkūną, Tamošai-tį, Aukštuolį, Pranculį, Čapliką, Gedgaudą. Stulginskis neigė, kad kai kurie jų pasisakydavo antiso-vietiskai. Vasario 5 dieną raštiš-kame parodyme teigė:

„Aš nieko neatsimenu, kad kas nors iš išvardintų asmenų man dalyvaujant pasisakytų nepa-tenkinti sovietų valdžia ir išsi-reikštų, kad SSRS kare su Vokie-tija patirs pralaimėjimą. Nieko neatsimenu apie tai, kad man esant reikštų priešišką nusi-statymą SSRS ir tikėtų Vokietijos pergale Šilingas, Stanišauskis, Pomarneckas, Gedgaudas, Aš-montas ir kiti lietuviai. Beje, tokio pobūdžio kalbos manęs ir nedomino, nes aš nuo pat karo pradžios buvau įsitikinęs, kad Vokietija galų gale pralaimės. Jei aš būčiau Vokietijos šalininkas ir manyčiau, kad ji gali nugalėti visą pasaulį, tai iš savo sodybos, esančios šalia Vokietijos sienos, bet kuriuo metu būčiau į ją iš-vykęs, kaip tai darė kiti lietuviai, Vokietijos šalininkai“²¹.

Taigi Stulginskis kaltės nepri-pažino, nekaltino ir kitų su juo

kalėjusių lietuvių. Savo neiš-vykimą į Vokietiją 1940 metais Stulginskis akcentuos ir vėliau savo rašytuose pareiškimuose ir skunduose aukščiausiajai sovietų valdžiai. Jo nuomone, tai tam tikras lojalumo ir pasitikėjimo SSRS faktas, turintis palengvinti jo likimą. (Tai jis pabrėžė ir 1951 metais, kreipdamasis į SSRS Aukščiausiosios Tarybos presi-diumą).²²

Kraslago NKVD valstybės sau-gumo jaunesnysis leitenantas, vyresnysis čekistų skyriaus operatyvinis įgaliotinis Ancipero-vas tačiau stengėsi įrodyti Aleksandro Stulginskio kaltę. Anciperovas turėjo Stulginskio dienoraštį. Jo nuomone, dienoraš-tyje yra daugybė antisovietinių išsireiškimų, minčių. Tardy-damas Stulginskį, jis išklausinėjo apie dienoraščio santrumpas, fra-zes, rado užšifruotus (taip atrodė tardytojui) vardus ir asmenis. Po to pranešė saugumo leitenantui Dogadinui, kad rasti visi reika-lingi įkalčiai ir galima parašyti „Nutarimą dėl kaltinimo įteiki-mo“²³. 1942 m. vasario 4 d. Doga-dinas ir Anciperovas parašė tokį dokumentą.

Nutarimas yra klasikinis stali-nistinių laikų „teisės“ dokumen-tas. Jame, remiantis įbaugintų žmonių parodymais, konstatuota, jog Aleksandras Stulginskis pa-kankamai kaltas, nes:

„1) praieityje buvo Lietuvos krikščionių demokratų partijos CK narys, ministras be portfelio, 1917-1920 metais Valstybės Ta-rybos pirmininkas (?), Lietuvos Respublikos prezidentas ir savo darbu „teikė pagalbą tarptau-tinei buržuazijai“;

2) NKVD kalinamas Kraslage užsiėmė nelegalia kontrevoliuci-ne veikla, kuri pasireiškė taip:

a) buvo aktyvus kontrevoliuci-nės formuotės, kurią sudarė buvę Lietuvos vadovai ir kariškiai

Kertinė paraštė

(Atkelta iš 1 psl.)

ne taip seniai pasirodžiusiame *Pasaulio lietuvių* (1994 Nr. 4), anaip tol neprimena normalaus, Vakaruose įprasto, vienaip ar kitaip motyvuoto atsako į kritiką. Užuoat atskleidęs keblios situacijos priežastis, parodęs konflikto ištakas bei galimybes jį išspręsti, p. Nainys tesugeba užsipulsti, ir beje, ne pačiu gražiausiu būdu, *Draugo* redaktorę Danutę Bindokienę. Tiesa, tas metodas žinomas dar nuo Antikos laikų: „Pulk pats, idant nebūtum spėtas užpulti“. Sutikčiau su p. Vytau-tu Pluku iš Santa Monica (*Drau-gas*, 1994 m. gegužės 6 d., p. 6): „B. Nainys neturi pakanka-mai pilietinės drąsos pasakyti, kaip ten buvo. Jis neišdrįsta at-sistoti, žvelgti visuomenei į akis ir pasakyti tiesą: neapsižiūrėjau, suklydau, pražiopsojau, pasitike-jau kitais, pritariau. Jis teisus, ergo — visi kiti klysta. Kaip kariuomenėje sakydavo, kad kuopos vadas „eina į koją“, tiktai visa kuopa ne...“ Įtaresniam skaitytojui natūraliai gali kilti klausimas: o gal ir negali būti jokio deramai rimto pasiaiškini-mo, jokių komentarų, jokio nepa-togumo — gal taip knygai ir buvo sumanyta. Galbūt *jie*, grįžę į valdžią, norėjo kaip tik tokios knygos, kaip tik tokios nekomen-tuojamos dokumentų šūsnies, iš kurios skaitytojai sužinotų, kaip skausmingai broliška SSRS gel-bėjo lietuvių tautą, savo lėšomis perkeldama pasauliniam komu-nizmo idealui (o, laimės žibury) trukdantį išpuvusių lietuvių dalį. Gal. Nebelikų apskritai jokių dvejonų, jei pp. 5-10 galėtų išsiplėsti panašiai kaip lapeliai iš bloknoto. Tuomet visai jokių abejonių galima būtų nepalikti ir be priekaištų indoktrinuojamam ateities skaitytojui. Nors šia pro-ga p. Nainio tekstelis mažai tetrukdo. Menkiau susigaudan-čiam būsimajam lietuvių skaiti-tojui (o toks šaltinių rinkinys negalėjo būti rengiamas siauram istorikų rateliui) daug kas bus nežinoma ir todėl neaišku. Sku-botame p. Nainio įvadelyje jis teras tik bendrybes, labai ab-strakčiai įvertinančias tuometinį lietuvių tautos būvį. Bene reikė-gų tą vertingą, į kelias eilutes sutelpančią, p. Nainio informaci-

(teisengumo ministras S. Šilingas, propagandos (?) ministras I. Ta-mošaitis, transporto ministras J. Stanišauskis, majoras J. Pran-culis ir kt.) narys. Jie susivieni-jo, laukė SSRS pralaimėjimo Vokietijai, galvojo atkurti Lietu-vos respubliką. Lageryje varė priešišką veiklą, nukreiptą prieš SSRS ir sovietų valdžią;

b) dalyvavo nelegaliuose grupi-nuose susirinkimuose, kuriuose svarstytų kontrevoliuciniai fašis-tiniai lietuvių pasirošimo kovai

(Nukelta į 3 psl.)

jos dalį pateikti leidinio pabaigo-jė, kaip paprastai ir yra daroma, jei, žinoma, nėra kam tokios svar-bos knygos pradžia parašyti rim-tą, išsamų, istorinę perspektyvą brėžiantį įvadą, tiksliai ir be publicistinio patoso (tą palikim publikai), faktografiškai, detaliai ir be skubos įvertinant dokumen-tuose atsispindintį laikotarpį, pa-teikiant nedviprasmiškas defini-cijas ir išvadas. Įžanginės istoriko Gedimino Rudžio pastabos — „Pratarmė“, neabejotinai profesionalessnės, tačiau neatstojančios būtinų tokios knygos atveju ko-mentary ar bent jau, kaip anks-čiau minėta, publikuojamų do-kumentų vertei prilygstančio įvado.

Beje, gal ir būtų normalu skelb-ti tokią „kovų ir kančių“ istoriją kaip stalinizmo eros dokumentus, jei trėmimų istorija jau būtų su-gulusi į daugiatomius politinių kalinių ir tremtinių liudijimus, profesionalų istorikų atliktus tyrinėjimus, monografijas, studi-jas, kuriuose lagerių imperijai, pasmerkusiai su naikinimui ir iš-trėmimui ne vien lietuvių, būtų perskaitytas jos vertas nuospen-dis. Tad nenuostabu, jog šiomet taip parengta (ar neparengta?) knyga išsaukė audringą, nebūti-nai visada racionaliai pagrįstą, visuomenės nepasitenkinimą. Buvęs tremtinys iš Klaipėdos Pranas Jankauskas rašo: „... (sąmoningai ar ne) dokumentai knygoje taip pateikti, kad per-skaičius juos susidarytų įspūdis, jog... jokių kančių, jokio smurto, netgi trėmimų, kaip tokių, mūsų tauta ir nepatyrė“ (*Naujas di-novidis*, 1994 m. balandžio 29 d., Nr. 17, p. 5). Dokumentai ge-riausiu atveju lieka faktų paliudi-jimais, juos galima nebent iškrai-pyti. Daugeliu atveju, atsimenant sovietinės moralės principus (ku-rie neišskraustė iš Lietuvos po-draug su sovietine kariuomene), tokia galimybė nuolat tvyro ore, skaitant idėmiau šį nekomentuotų dokumentų rinkinį. Galima buvo paieškoti galbūt dar gyvų liudininkų, kurie pateiktų savo išgyvenimo versiją lygia greta skelbiamiems dokumentams, tuo būdu skaitytojams sudarydami pilnesnį situacijos ar įvykio vaizdą.

Nejučiom pagalvoji: iš 445 dokumentinių šios knygos pusla-pių dar bent pusę tiek privalo sudaryti išsamūs, visapusiški komentarai, kuriuos greičiausiai turėjo parengti ne Vanda Kaša-uskienė ir ne Henrikas Šadžius. Pa-teikiu kelis faktus, kurie bent jau čia, ačiū Dievui, komentarų ne-reikalauja: „Henrikas Šadžius g. 1930 XI 28 Jonavoje) ty-rinėja Pabaltijo tarybinių res-publikų darbininkų klasės istori-ją, socializmo ir komunizmo kūri-mo Lietuvoje istorijos problemas. [...] Raštai: „Vilniaus pramonės darbininkų kultūrinio techninio lygio kilimas socializmo statybos laikotarpiu (1944-1953 m.)“, *Iš lietuvių kultūros istorijos*, t. 4 (Vilnius, 1964); „Lietuvos istori-jos tarybinio laikotarpio periodi-zacijos klausimu“, *Komunistas*,

1966, Nr. 6; J. Žiugžda, H. Šadžius, „Lietuvių emigrantinė istoriografija apie 1918-1919 m. tarybų valdžios įtvirtinimą Lietu-voje“, *Istorijos klausimai*, (Maskva, 1969) Nr. 2“ (*Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedi-ja*, t. 3, R-Ž, Vilnius, 1971, p. 357). Čia pateikta tik mažoji dalis draugo H. Šadžiaus nuopelnų, kaip anksčiau būdavo privalu sakyti, Partijai ir Vyriausybei. Tačiau didžiausia bėda ne ta. Habilituotas daktaras H. Šadžius kaip *ponas* Lietuvos istorijos labai nepadarė nieko, bet kaip *draugas* pakankamai pasižymėjo. Kita habilituota daktarė — Van-da Kašauskienė, kurios biografi-jos čia nepateiksiu, idant perne-lyg nesikartotiau — siūlyčiau dar sykį permesti akimis daktaro Šadžiaus nuopelnus ir tuo būdu nesunku bus susidaryti, kad ir nepilną ir ne visai tikslų, buvusios Partijos Istorijos in-stituto prie Lietuvos Komunistų Partijos Centro Komiteto direkto-rės, Vilniaus Vinco Kapsuko uni-versiteto Tarybų Sąjungos komu-nistų partijos katedros vedėjos, portretą.

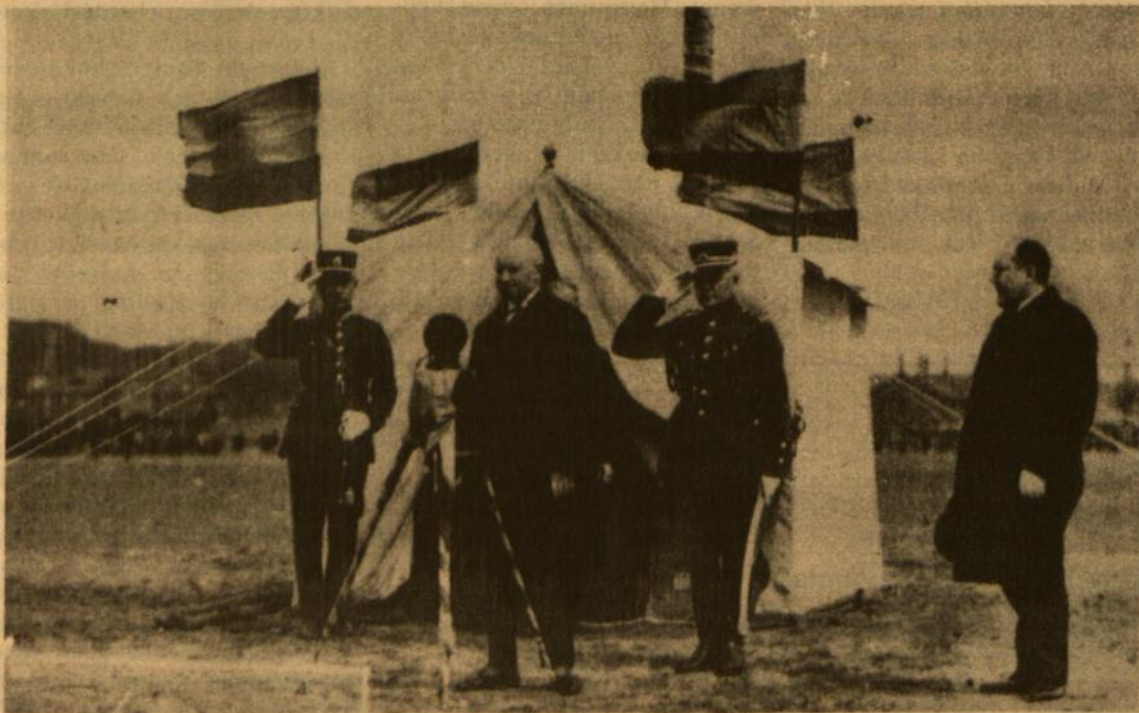
Spėju, skaitytojams tikriausiai bus smalsu sužinoti, jog garsieji (ir lig šiol ne muziejuje, nugram-zinti į spirytą, bet Lukiškių kalė-jimo vienetėse) Lietuvos komu-nistų partijos vadai Mykolas Bu-rokevičius ir Juozas Jarmalavi-čius (turbūt esam girdėję, jog šis dabar jau ganėtinai apkriošęs duetas atsakingas už 1991 m. sausio 13 d. žudynes Vilniuje) irgi yra buvę hab. dr. Kašauskienės pavaldiniai. Tokiu būdu... Jeigu kitus, būsimus toms paruoštų ką tik paminėti profesorai, šiuo metu turintys nemažai laisvo laiko, greičiausiai nebūtų kam benustebti. Ir čia galima panau-doti vedamojo jau minėtame *Pa-saulio lietuvių* pavadinimą — „Nuosekliu niekinimo keliu“. O kas juo žengia, pagalvokit patys...

Vietoj epilogo

Vytautas Kubilius yra rašęs, jog lietuviai gali skaudžiai didžiulis turėdami, ko gero, pačią turtingiausią kalinių ir tremtinių poeziją, išbudintą kaip atspargą stalinizmo baisyboms. Ar didžiujames? Ir kaip?

Mes turime justi pagarbą vi-siems žuvusiems, dingusiems ir tebegyvenantiems lagerinin-kams, tremtiniais, politiniams kaliniams (oficialiai Sovietų Są-jungoje jie neegzistavo) visiems tiems, kas anuomet kasdien, kas-nakt, kasryt laukė mirties, nele-galiai sąjodamas apie Lietuvą, kurie kasė kanalus svetimoje žė-mėje, neišsizadėdami savosios, Si-bire kirtu miškų, tiesė geležinke-lius, rišo sielus. Mes turime nors taip pagerbti tuos, kuriems buvo atimta balso teisė, kurie neturė-jo jaunystės ar vaikystės, kurių gyvenimas iki pat raudonojo sli-bino gaisties buvo pažymėtas nepilnametėio žmogaus — panie-kos ir prakeiksmo — ženklų. Tiems, kurie kaip tremtinė Agota Daugnoraitė-Vičiulienė (1929-1971) nuteista kartu su grupe studentų liuanais vietoj pasku-tinio žodžio teisme padeklamavo Lietuvai skirtą eilėraštį. Tiems, kurie ten augino būsimajai Lietuvai vaikus, rašė eilėrašius taupė savo gyvenimus Lietuvai, tiems, kuriems buvo sakoma: „jei gerai dirbsite, palaidosime su marškiniais“, tiems, kurie liko invalidais. Ar jie iš tų dokumentų supras, kodėl jie buvo išvežti? Ar jie supras? Juk pirmiausia jie, lagerininkai, yra šios tragiškos dramos personažai, kuriems bū-tina patirti tiesą, ir ne tokią, kokios kažkas kažkodėl nori (kaip paranku tokią knygą verstį į už-sienio kalbas, kas ir buvo planuo-ta — Stalinas atsisuks į skaityto-jus su baltuoju Mesijo - žmonijos gelbėtojo — apsiautalu), bet tiesą, kurios pavaldas būtų prilygstan-tis žmonių patirtoms kančioms ir šurpiai istorinei tikrovei.

Julius Keleras
Vilnius

Lietuvos prezidentas Aleksandras Stulginskis priima kariuomenės parada.

Aleksandras Stulginskis Sibiro lageryje

(Atkelta iš 2 psl.)

su sovietine valdžia klausimai. 1941 metų liepos mėnesį įvykusiame lietuvių kalinių masiniame susirinkime (7 lagerių punkte N. Poima skyriuje) kontrrevoliucinės formuotės dalyvis Šilingas pasakė kontrrevoliucinę kalbą. Jis kvietė kovoti prieš sovietų valdžią. Kaltinamasis Stulginskis dalyvavo šiame susirinkime;

c) Stulginskis su Šilingu, Stanišauskiu, Tonkūnu ir kitais svarstė nelegalaus lietuvių organizacinio komiteto klausimą;

d) su kitais kontrrevoliucinės formuotės dalyviais Stulginskis skleidė provokacinius gandus ir prasimanymus („vokiečiai užėmė Maskvą“, „bombarduojamas Novosibirskas“, „SSRS prasidėjo neramumai, sukilimas“);

e) nelegaliai rašė dienoraštį, jame fiksovo lagerio gyvenimo faktus. Dienoraštyje yra susitikimų, pokalbių su kontrrevoliucinės formuotės bendrininkais duomenų. Taigi Stulginskis padarė nusikaltimą, numatytą RTFSR Baudžiamojo kodekso 58-4, 58-10 II dalis ir 58-13 straipsniuose.

Nutariama:

Vadovaujantis RTFSR Baudžiamojo kodekso 128 ir 129 straipsniais patraukti A. Stulginskį teismo atsakomybėn²⁴.

1992 m. vasario 12 d. nutarimą pateikė susipažinti Stulginskiui. Po dokumentu yra Stulginskio parašas.

Taigi SSRS čekistai inkriminavo Stulginskiui veiklą nepriklausomos Lietuvos labui ir siūlė jį už tai bausti pagal kitos šalies RTFSR Baudžiamąjį kodeksą. Negirdėtas pasaulyje atvejis! Net prezidentavimas traktuojamas, kaip „pagalba tarptautinei buržuazijai“.

Dar naivesni kiti kaltinimai – gandai, kalbos ir priklausymas nesamai organizacijai.

1942 m. vasario 13 d. čekistas Anciperovas surengė visą eilę akistatų, kuriose per tardymus daug plepėję asmenys turi patvirtinti (o Stulginskis pripažinti) savo pasisakymus. Paeiliui buvo surengta Stulginskio akistata su J. Pranculiu, K. Pomernacku, J. Stanišauskiu. Stulginskis paneigė visus savo žodžius, neva pasakytus su jais kalbantis. M. Gedgaudas per akistatą pareiškė, kad Stulginskis kalbėjęs apie Japonijos įstojimą į karą, kuris nulems SSRS galutinį pralaimėjimą²⁵. Stulginskis pareiškė, jog neatsimena tokio pokalbio su Tonkūnu ir Gedgaudu. Mašinistas P. Ašmontas teigė, jog Stulginskis politikavo kariškių grupėje lageryje „Bolsaja Rečka“²⁶. Stulginskis griežtai paneigė dalyvavęs antisovietinėje veikloje. Jis taip pat griežtai pareiškė, kad ir kiti lietuviai nedalyvavo antisovietinėje veikloje.

Nepasisekus akistatoms, NKVD operatyvinis įgaliotinis Anciperovas pareikalavo Stulginskio raštiškai pasiaiškinti dėl dienoraščio. Raštiškų parodymų preambulėje Stulginskis nurodė, kad savo gyvenimo dienoraštį pradėjęs rašyti dar mokyklos suole, todėl įvairių faktų fiksavimas – natūrali jo gyvenimo dalis. Minimi lagerio faktai nepanaudoti nei memuaruose, nei straipsniuose²⁷. „Lagerio gyvenimas pastatė mane į visai naujas sąlygas, aš maniau tikslingai labiau įdomius momentus iš to gyvenimo fiksuoti senų įpročių, kad vėliau laisvalaikio dienoraščio pagalba geriau atsiminčiau praeitį“, – nurodė Stulginskis savo paaiškinime. „Lagerio vadovybės leidimo dienoraščiui vesti neturėjau, nes maniau, kad tai visai asmenišką mano reikalą ir leidimo tam nereikia“²⁸.

Toliau Stulginskis paaiškino frazes, kurias Anciperovas rūpes-

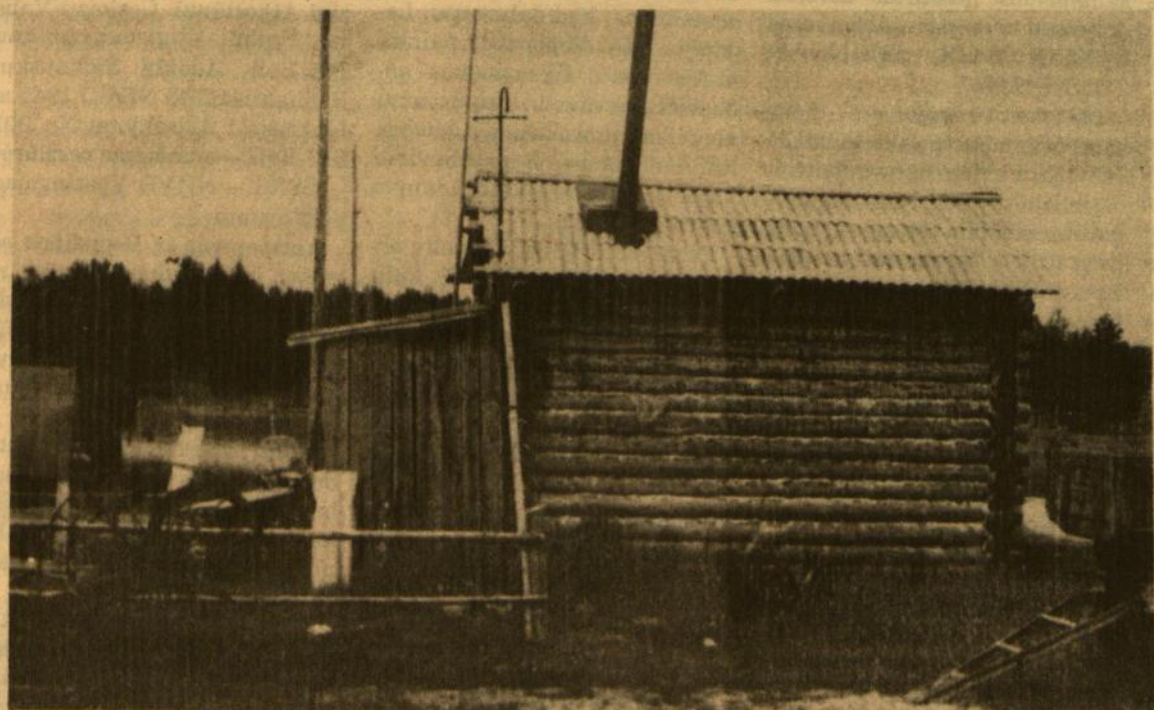

Sibiro tremtinys Aleksandras Stulginskis Kraslago lageryje.

tingai išrinko iš jo dienoraščio. Paaiškinimai labai taupūs, dvelkia netgi savotišku sarkazmu: „Kas tas „V“ mano dienoraštyje, kuris man pasakojo apie vokiečių veržimąsi ir Raudonosios armijos sumušimą, pasakyti negaliu, nes negaliu dabar atsiminti jo tikrosios pavardės“²⁹. Tikrai lageryje ėjo gandai, kad Sibire yra daug beglių, kad dezertyrai slapstosi miškuose ir panašiai. „Tačiau iš kur ėjo gandai, aš nežinau. Dabar aš neatsimenu, kas tas „D“, kuris sakė, kad užimtas Kijevas ir Tula“. Toliau dar gražiau – „„V“ gal reiškia Vokietiją“³⁰. Ir tai apie savo dienoraštį!

Tiesa, Stulginskis „įklimpo“, nes vienam lenkui (turbūt A. Polonskiui – A.E.) įdavė laišką, adresuotą marijonų ordino vadovui Pranui Būčiui (Čikaga, JAV). Čia jau čekistas Anciperovas įžiūrėjo „tarptautinius kontrrevoliucinius ryšius“.

Anciperovas pareikalavo, kad Stulginskis aprašytų visus apsilankymus užsienyje, paminėtų savo pažįstamus užsienyje. Šiame dokumente Stulginskis nurodė, kad 1910-1913 metais jis mokėsi Vokietijoje, Halle'je, 1919 metais du kartus vyko į Vokietiją Lietuvos Valstybės Tarybos reikais. Be to, 1924 metais tris savaites gydėsi Vokietijoje, tais pat metais dar gydėsi Prancūzijoje. Ten buvo vieną mėnesį. Be to, tada aplankęs Italiją, kelias dienas buvęs Romoje, po dieną Neapolyje ir Florencijoje. Vykęs su žmona, o ji lydėjęs sekretorius

Namelis, kuriame paskutiniuosius metus Adžeromo gyvenvietėje gyveno Aleksandras ir Ona Stulginskiai. Dabar jis pritaikytas kalvei, uždengtas šiferio stogas, pakito aplinka.

Fotografuota S. Voskresenskio 1990 metų birželio mėnesį.

2. NKVD kaltinamoji išvada (1942 balandis)

Dogadino ir Anciperovo pasirašytą kaltinamąją išvadą 1942 m. balandžio 4 d. savo parašu patvirtino Krasnojarsko krašto NKVD valdybos vyriausias valstybės saugumo prokuroras Semionovas, o balandžio 28 d. – Krasnojarsko krašto prokuroras Dorogovas. Šio dokumento originalas gautas per Lietuvos ambasadą Maskvoje iš Rusijos VRM informacijos biuro. Pagal ten esančią bylą, lapai numeruoti nuo 143 iki 170, tačiau Rusijos VRM informacijos biuras paaiškino, jog daugiau dokumentų apie Stulginskį jie neturi. Tai netiesa, nes SSRS VRM dar 1989 metais išleistame žinyne¹ rašė, jog SSRS VRM archyve laikomi Kraslago 1940-1947 metų operatyvinio skyriaus dokumentai, ten yra įrašas: „materialy po razrabotkie Stulginskisa A. D., byvsėjo prezidenta burž. Litvy“. Tiesa, knygutė, kurią archyve aptiko kolega E. Grunskis, turi grifą „Sekretno“...

Dėl dokumento išskirtinės svarbos (tai originalus stalininės Temidės „paminklas“) jo dalis, liečiančias Aleksandrą Stulginskį, pacituosime ar kiek galint tiksliau atpasakosime, nes kitaip gali pradingti visa to kraupaus meto atmosfera ir skaitytojas gali likti atitolęs nuo realios 1942 metų lagerių atmosferos.

„Kaltinamąją išvadą“ atpasakosime.

Kraslago NKVD operatyvinis čekistų skyrius pradėjo gauti medžiagą, liudijančią, kad lageryje lietuvių kalinių kontingente suaktyvėjo „prieiški buržuaziniai-nacionalistiniai kontrrevoliuciniai elementai“. Tai buvę „žymūs kontrrevoliucinių fašistinių partijų ir organizacijų nariai, buržuazinės vyriausybės ministrai, aukšto laipsnio karininkai, iš dalies Lietuvos policijos valdininkai“, kurie, esą, varo „nelegalią organizuotą kontrrevoliucinę vokiškos-fašistinės krypties veiklą“.

Išankstinio tardymo metu nustatyta: „1941 m. liepos pradžioje iš Lietuvos SSR į KRASLAGO NKVD atvyko lietuvių kalinių etapas, susidedantis iš represuotų, socialiai pavojingų kontrrevoliucinių elementų. Nuo pat pradžios buvusių Lietuvos žymių buržuazinių nacionalistų profašistinė grupė pradėjo ypač aktyvią antisovietinę kenkiamąją veiklą. Pagal socialinę-klasinę sudėtį šią grupę daugiausia sudaro buvę dvarininkai, buožės, stambūs savininkai, Smetonos vyriausybės ministrai, aukštieji karininkai ir policijos valdininkai.

(Nukelta į 4 psl.)

Antanas A. Jonynas

IR RYTAS PATEKA RAUDONAS

*Ir rytas pateka raudonas
tarytum kraujo pritaškyta
prie negyvos dienos madonos
ropoja angelas mažytis*

*kiek tūžmasties tuose veiduose
kryžiuojas peiliai akyse
toks purvinas žmogaus vidus
tokia šiurkšti žmogaus dvasia*

*ir sminga vidurin aikštės
raudonas spindulys kaip durtuvas
yra bausmė nėra kaltės*

*ir Viešpats šį paveikslą kurdamas
sutrunka – ir vilties neturtas
jam regis žvelgiančiam iš ateities*

LIETUVIŠKA KELIONĖ

*Plieno juosta
ir sidabro juosta
debesim nujuostantis dangus
tavo pilko amžino
sijono klostės
virš geležinkelio tunelio angos*

*ir pelynų spalvos
raištis virš tavo galvos*

*ir kelionė
be pabaigos*

*baisūs žmonės
neižiūrintys vienas kito
šitame baisiame perone
ir šautuvų šompolai
beda į šonus
ir blyksi pensnė*

*ir pelynų spalvos
skarelė ant tavo galvos*

*aš kitam vagone
sidabriniam kitam vagonė
gyvuliniam kitam vagonė
kuo toliau nuo manęs
tu artyn į mane*

*ir pelynų spalvos
vėliava virš tavo galvos*

ir kelionė be pabaigos

*įkaltusi stogo skarda
kūdikio mano – naujoji karta
aš nežinau kito krašto
kur taip lengva*

ir už tai nusilenkiama

*mano kūdikis miršta sapnuodamas
laisvė tarsi puodelis paduodamas
nešvaraus geležinio vandens
pasakyk man už kokias nuodėmes
tas žmogus niekada negyvens*

*ir kaip žodžiai kaip žodžiai kaip žodžiai
byra juodo garvežio suodžiai*

*o kelionė
be pabaigos
o pelyno rožių vainiką
patys dedame sau ant galvos*

*ir pelynų spalvos
dangus Lietuvos*

LAPTEVŲ JŪROS SALOS

*Ten neatskrenda paukštis
apie kurį tu galvoji
mylimoji
ten neatskrenda paukštis*

*ten neatbėga pelė
viršum tavo kapo
net poliarinė lapė
nesukrebžda savo nagais*

*ir jie niekada neateis
žvangėdami vario medaliais
su leidimais ir atleidimais
jie niekada neateis*

*vaikė mano kūdikio mano
užpustytas prie Laptevų jūros
tavo tėvas nieko neturi
tai kas liko
nėra gyvenimas*

* * *

*Šiandien
šventieji yra jau išmirę
šiandien jų karstai
rūpestingai sunumeruoti
jie tvarkingai išmirę mūsų šventieji
mes jau galime juos surūšiuoti
jie jau tapo mūsų sielos inventorium*

*glebiais savo pirštais
mes išplėšom šventuosius iš kalendorių*

* * *

*– Aš netikiu šis miestas neprasmėgs
kai jį užplūs skėriai ir elgetos
– gyvenime nėra prasmės
bet lieka galimybė išsigelbėti*

*– išminga durtuvas birželio vidury
į griūvančią į priemiesčio koplyčią
– gyvenimas tik praveria duris
visai negeisdamas iš mūsų pasityčiot*

*– tačiau atleisk juk tai yra grėsmė
ir ją suvokęs aš jaučiuosi vargata
– gyvenimas nebūna be prasmės
ir jokios galimybės išsigelbėti*

PRO VAGONO RATŲ BILDESĮ

*Tu dar regėsi kaip pušų
teptukai piešia danguje
neryškius debesis viršum
išimylėjėlių kurie
švelnioj birželio žolėje
plevens kaip debesys ore*

o mes jau būsime toli

*tu dar regėsi kaip trobų
stogais nuslysta spinduliai
vakariai glostantys abu
išimylėjėlius kurie
pažinę meilę tobulai
plevens kaip debesys ore*

o mes jau būsime toli

*o mes jau būsime taip toli
ta toluma taip greit artės
kaip susapnuot net negali
klaikiausiam vasaros sapne
nėščia sesuo suriks ir išprotės
užkaltame kaip karstas vagonė*

tu dar regėsi dar regėsi dar regėsi

Iš Antano A. Jonyno eilėraščių rinktinės *Nakties traukinys* (Vilnius, 1991), už kurią poetui buvo paskirta tradicinė Lietuvos rašytojų sąjungos premija, įteikiama Trijų karalių dieną – sausio 6.

Aleksandras Stulginskis

(Atkelta iš 3 psl.)

Žymi jų dalis praeityje buvo kontrrevoliucinių fašistinių tautininkų, krikščionių demokratų, ūkininkų sąjungos ir kitų partijų lyderiai ir aktyvūs nariai, taip pat ir kontrrevoliucinių fašistinių organizacijų, kaip antai karinės organizacijos „Šaulių sąjunga“, vadai.

Nuo pirmųjų atvykimo į lagerį dienų tarp šios grupės asmenų ėmė reikštis bendra priešiška antisovietinė ir kontrrevoliucinė fašistinė kenkimo nuotaika, užmezgti glaudūs asmeniniai kontaktai ir sankalbiai dėl kontrrevoliucinės veiklos lageryje, numatant galimą sukilimo rengimą.

To įkvėpėjais ir pradininkais tapo žymiausi ir įtakingiausi šio lietuvių kontrrevoliucinio nacionalistinio elemento grupės nariai:

1) ŠILINGAS S.A. — praeityje Lietuvos nacionalistinės partijos „Santara“ — demokratine sąjunga? organizatorius, buvęs teisingumo ministras.

2) TAMOŠAITIS I.A. — ideologas, kontrrevoliucinės fašistinės tautininkų partijos CK narys, buvęs propagandos ministras — artimiausias Smetonos patarėjas.

3) STULGINSKIS A.D. — kontrrevoliucinių fašistinių krikščionių demokratų partijos ir ūkininkų sąjungos organizatorius, buvęs Lietuvos prezidentas.

4) STANIŠAUSKIS I.A. — tautininkų partijos lyderis ir buvęs ryšių ir susisiekimo ministras.

5) TONKŪNAS I.M. — buvęs švietimo ministras.

Sudarę iniciatyvinę grupę šie asmenys konspiratyviai tarėsi savo siaurame rate; svarstė tarptautinės padėties klausimus, padėtį sovietų-vokiečių fronte, būsimą Lietuvos valstybinę santvarką, taip pat savo požiūrį ir įvykius lageryje ir savo elgesio lageryje nuostatą.

Tokiuose pasitarimuose jų dalyviai išsakydavo nesutaikomą ir priešišką požiūrį į sovietinę valstybinę sistemą ir vieningą siekį atkurti vadinamąją „nepriklausomą“ Lietuvos valstybę su kontrrevoliucine fašistine santvarka.

Dėl to reikštas pasitenkinimas tuo, jog laikinai vokiečių okupuotoje Lietuvoje jau veikia Vokietijai palanki, „nors ir marionetinė“, bet kontrrevoliucinė fašistinė vyriausybė, apie kurią lageryje plito gandai.

Toks buvo bendras antisovietinis ir kontrrevoliucinis iniciatyvinės grupės požiūris į SSRS karą su Vokietija. Tuose pačiuose pasitarimuose šiuo klausimu buvo reiškiamas noras, kad SSRS būtų sutriuškinta ir tvirtas įsitikinimas tuo, beje, reikštos aiškiai germanofiliškos nuotaikos ir simpatijos vokiečių fašizmui.

Taip pasitarimų metu dalyviai kalbėjo apie gyvavusią Lietuvoje pagrindinę kontrrevoliucinę fašistinę sukilėlių organizaciją, kuri turėjo ryšį su fašistinių emigrantų „Berlyno komiteto“ organizaciniu centru, prieš karą skleidusiu tarp lietuvių gyventojų kontrrevoliucinius šio komiteto atsišaukimus.

Ši kontrrevoliucinė vokiška fašistinė orientacija ir nuostata, kad SSRS pralaimės karą, taip pat kontrrevoliucinė veikla Lietuvoje praeityje, nulėmė ir praktinę priešišką veiklą lageryje ir jau išvardintos anksčiau kaltinamųjų vadovaujančios formuotės brandulį.

Ypač aktyvų kryptingą ir organizacinį vaidmenį lageryje kontrrevoliucinės formuotės veikloje vaidino buvęs ministras ŠILINGAS, šiam tikslui panaudojo savo autoritetą tarp nacionalistinio kontrrevoliucinio lietuvių kalinių elemento ir ypač savo oratorinius sugebėjimus.

1941 metų liepos viduryje masiniame lietuvių susibūrimo lage-

Aleksandro Stulginskio nuotrauka iš NKVD tardymų 1942 metais bylos.

rio zonoje, kuriame dalyvavo apie 100 žmonių, ŠILINGAS pasakė kontrrevoliucinę kalbą, kurioje, keldamas nacionalistines nuotakas ir priešišką požiūrį į sovietų valdžios priemones Lietuvoje, kvietė lietuvius „organizotis“ greit sugrįžti į tėvynę, turėdamas galvoje vokiečių laimėjimus fronte ir neišvengiamą SSRS pralaimėjimą.

Be to ŠILINGAS ragino nesirasyti anketose SSRS piliečiais, įtikinėdamas dalyvius sovietinės santvarkos nestiprumu.

Susibūrimo dalyvavo šioje byloje kaltinami kontrrevoliucinės formuotės dalyviai: STULGINSKIS, TONKŪNAS, STANIŠAUSKIS, AUKŠTUOLIS, POMERNACKAS, GEDGAUDAS, DUNDULIS, AŠMONTAS, ATKOČIŪNAS.

Šį susibūrimą organizuoti padėjo Stanišauskis ir Tonkūnas, kurie stabdė praeinančius lageryje lietuvių kalinius, siūlydami jiems elgtis tyliai ir tvarkingai, nes esą „teisingumo ministras Šilingas sakys kalbą“.

Turėdamas tikslą nacionalistiškai paruošti lietuvių kalinių mases ŠILINGAS 1941 metų birželio mėnesį tame pat lageryje aktyviai varė antisovietinę kenkėjišką agitaciją, kalbėdamas antisovietinai susirinkusių kalinių grupėse.

Vėliau, vadovaudamiesi kontrrevoliucine fašistine nuostata, jog tikrai neišvengiamas SSRS pralaimėjimas ir sovietų santvarkos žlugimas pačiu artimiausiu metu, vildamiesi greitai sugrįžti į tėvynę Lietuvą, — STULGINSKIS, ŠILINGAS, STANIŠAUSKIS, TAMOŠAITIS, TONKŪNAS ir jų artimiausi bendraminčiai varė priešišką veiklą, telkdami lageryje kontrrevoliucinę organizaciją, siekiančią sukilimo būdu išsilaisvinti iš lageryje, jei SSRS pralaimės ir šalies viduje kils politiniai sunkumai.

Betarpiskai kontrrevoliucinės organizacijos sukurimo klausimu ŠILINGAS, STANIŠAUSKIS, STULGINSKIS, TAMOŠAITIS ir kiti 1941 metų liepos mėnesį lageryje zonoje ne vieną kartą tarpusavyje turėjo slapčius pokalbius.

Tuo pat laiku tame pačiame lageryje lageryje zonos kieme kontrrevoliucinės organizacijos sudarymo klausimą specialiai svarstė ŠILINGAS ir STANIŠAUSKIS, o po to su TONKŪNU, ir priėjo išvados, jog būtina sukurti nelegalų renkamą lietuvių „komitetą“, kaip koalicinę lietuvių masinės visos lageryje kontrrevoliucinės formuotės antisovietinę organizaciją.

„Komiteto“ sukūrimo iniciatoriūmi tapo buvęs susisiektimo ir ryšių ministras STANIŠAUSKIS, kuris siūlė suformuoti „komitetą“, išrenkant atstovus bendrame šio lageryje padalinio kalinių lietuvių susirinkime.

Kiti kontrrevoliucinės formuotės dalyviai siūlė sukurti „komitetą“ atstovus renkant iš kiekvieno barako.

Svarstytas taip pat visų lageryje lietuviams atstovaujančio „komiteto“, kaip renkamos organizacijos sudarymo, variantas.

Būsimoji, žymiai platesnė „komiteto“ veikla projektuojama buvo SSRS pralaimėjus, jos centras numatytas Krasnojarsko mieste.

I „komiteto“ narius numatytos buvusios Lietuvos buržuazinės vyriausybės narių — ministrų kandidatūros, — būtent: STULGINSKIO, ŠILINGO, TAMOŠAIČIO, TONKŪNO, STANIŠAUSKIO.

„Komiteto“ sudarymo klausimai svarstyti ne tik tarp bendrinkų.

Taip 1941 metų liepos mėnesį tame pačiame lageryje darbo metu ir kitą kartą lageryje zonoje STANIŠAUSKIO iniciatyva „komiteto“ organizacijos klausimai svarstyti jo brigadoje.

Kartu su tuo, masinių provokacinių, kenkėjiškų gandų ir išmislių, plūstančių į lagerį, įtakoje apie neva pasakiškus vokiečių-fašistų kariuomenės laimėjimus sovietų-vokiečių fronte, net „apie Maskvos paėmimą“, taip pat po ŠILINGO kvietimo „organizotis“, labai suaktyvėjo priešiški lietuvių elementai, ypač žymūs buvę karininkai, pvz., pulkininkai, majorai, taip pat buvę policijos valdininkai.

Susiklosčius tokiai padėčiai 1941 metų liepos viduryje tame pat lageryje, jo zonoje, į ŠILINGĄ, kaip į autoritetą, kreipėsi lietuvis KEDYS I., norėdamas išsiaiškinti ŠILINGO nuomonę, ką reikia daryti lietuviams šiomis aplinkybėmis — numatant greitą įvykių atomazgą.

Į ŠILINGĄ kreipėsi KEDYS I. — buvęs žurnalistas, Lietuvos kariuomenės savanoris, tarnavęs žvalgu ir vyriausiu raštininku Lietuvos kariuomenės Generalinio štabo žvalgybos skyriuje. Priklausė socialdemokratų partijai ir kontrrevoliucinėms fašistinėms organizacijoms „Darbo federacija“, „Lietuvos jaunimas“, religinei pavasarininkų organizacijai, Šaulių sąjungai, savanoriams.

Tame pokalbyje ŠILINGAS davė KEDŽIUI nurodymą imtis jauniems lietuviams, konkrečiai jam, KEDŽIUI, iniciatyvos sukurti lageryje kontrrevoliucinę lietuvių organizaciją ir skleisti kontrrevoliucinio turinio atsišaukimus, siekiant paruošti lietuvių kalinius aktyviems veiksams.

Vėliau, pagal šią ŠILINGO duotą KEDŽIUI instrukciją, 1941 metų liepos mėnesio pabaigoje, siekiant praktiškai įgyvendinti kontrrevoliucinę užmačią, grupė KEDŽIO vadovaujamų buvusių lietuvių karininkų parengė tris egzempliorius kontrrevoliucinio turinio atsišaukimų, kurie turėjo būti perskaityti kalinių lietuvių barakuose.

Su KEDŽIO redaguotu atsišaukimo tekstu ŠILINGAS buvo iš anksto supažindintas per kontrrevoliucinės grupės narį STONĮ ir atsišaukimo turiniui ŠILINGAS pritarė.

Be jo, su atsišaukimu iš anksto buvo taip pat supažindintas STULGINSKIS, kuris taip pat pritarė atsišaukimo tekstui.

Nurodyta kontrrevoliucinė buvusių karininkų grupė, KEDŽIUI dalyvaujant, neapsiribojo atsišaukimų platinimu, bet nu-

matė barakuose surengti rinkimus nelegalaus „komiteto“, kuris iniciatyvinės grupės buvo numatytas antisovietine organizacija, apie ką KEDYS sužinojo per buvusį majorą PRANCULI, kurio kandidatūra numatyta šio lietuvių susivienijimo lageryje punkte nelegaliu vadovu.

Tolesnė įvykių raida ir nusikaltėjiška kontrrevoliucinės formuotės veikla buvo nutraukta, imantis priemonių.

Dešimt atsišaukimų platinimo dalyvių su KEDŽIU priešakyje buvo areštuoti, beje, šios grupės byla tardymo užbaigta atskiru procesu.

Beje, ŠILINGAS — kaip šios kontrrevoliucinės grupės įkvėpėjas byloje nebuvo patrauktas atsakomybėn.

Drauge su tuo dauguma kontrrevoliucinės formuotės dalyvių, tarp jų ir buvę įkvėpėjai, šioje byloje kaltinami STULGINSKIS, ŠILINGAS, TAMOŠAITIS, TONKŪNAS ir STANIŠAUSKIS, 1941 metų liepos pabaigoje ir rugpjūčio pradžioje buvo pervesti į kitą lageryje punktą.

Būdami naujame lageryje punkte kontrrevoliucinės formuotės dalyviai savo priešiškos veiklos nenutraukė. Palaikydami tarpusavyje glaudžius asmeninius santykius, jie tęsė organizacinį lietuvių kalinių paruošiamąjį darbą, varydami antisovietinę kenkėjišką agitaciją.

Tuo pat metu nelegaliuose sambūriuose ir pasitarimuose antisovietinė kenkimo dvasia svarstė karinių įvykių eigą, komentavo provokacinius gandus, kaip antai, apie „Maskvos užėmimą“, „Novosibirsko bombardavimus“, „neramumus šalies viduje“, „su- kilimo netvarką Krasnojarske“ ir pan.

Dėl šių gandų buvo samprotaujama ir apie galimybę greičiau sugrįžti į tėvynę Lietuvą.

Sambūriai vykdavo įvairiose vietose: lageryje zonoje ir barake, pirtyje, džiolykloje, kitose lageryje visuomeninėse vietose, taip pat darbo vietoje 1941 metų rugpjūčio-rugsėjo mėnesių laikotarpiu; kontrrevoliucinės formuotės dalyvių sudėtis ir skaičius buvo įvairūs.

Tokiomis aplinkybėmis pradėjo aktyvia kontrrevoliucinę veiklą nauja buvusių karininkų ir iš dalies buvusių policininkų grupė, vadovaujama buvusio majoro POMERNACKO, kuris būrė apie save labiausiai priešiškus elementus.

Dar būdamas buvusiam lageryje punkte, POMERNACKAS palaikė ryšį ir bendravo su kaltinamaisiais ŠILINGU, TONKŪNU ir kt. ir dalyvavo jų sambūriuose, kurių metu tarp įvairių klausimų svarstymo buvo komentuojama ir egzistavusios Lietuvoje sukilėlių organizacijos ir Berlyno lietuvių komiteto veikla.

Būdamas šiame lageryje punkte, POMERNACKAS kontrrevoliucinės formuotės dalyvių sambūriuose pasisakydavo ŠILINGO nuostatų dvasia, be to, šituose sambūriuose atskirais atvejais dalyvavo taip pat kaltinamieji STULGINSKIS, ŠILINGAS, TONKŪNAS.

1941 metų rugpjūčio 17 dieną sambūrio metu barake POMERNACKAS kvietė dalyvaujančius organizuotis, sabotuoti lageryje darbus, siekiant išsaugoti moralines-fizines jėgas ir būti pasiruošusiems sukilimui išsilaisvinti iš lageryje ir sugrįžti į tėvynę.

Tame sambūryje dalyvavo kaltinami byloje kontrrevoliucinės formuotės dalyviai: TONKŪNAS, GEDGAUDAS, DUNDULIS, AŠMONTAS, ATKOČIŪNAS, VABALAS, VIZGIRDAS, POŠIŪNAS, ŠALKAUSKAS.

Aktyviai reagavdamos į POMERNACKO kalbą, vienas iš sambūrio dalyvių — AŠMONTAS išreiškė pyktį bolševikų adresu ir grasino susidoroti, kai tik tam susidarys galimybė.

Šiame sambūryje POMERNACKAS ir AŠMONTAS komentavo Hitlerio knygą „Mein

Kampf“ („Mano kova“) ir reišė įsitikinimą Hitlerio plano dėl žaibiško karinio SSRS sutriuškimo sėkme.

Panašaus pobūdžio sambūriai, tik dalyvaujant mažesniame kontrrevoliucinės formuotės dalyvių skaičiui, vyko ir darbo vietoje, pertraukų metu, beje, šiais atvejais POMERNACKAS vaidino svarbų vaidmenį, kurstydamas antisovietines kenkėjiškas nuotakas.

Drauge POMERNACKAS varė stiprią antisovietinę kenkėjišką agitaciją ir skleidė aršius provokacinius gandus tarp kalinių, kalbėdamasis su atskirais lietuvišiais. POMERNACKAS paleido ir provokacinį gandą „apie kalinių sukilimą artimiausiam lageryje punkte“ ir „neramumus Krasnojarske“.

Drauge su tuo siaurame kontrrevoliucinės veiklos įkvėpėjų rate tarp ŠILINGO, STULGINSKIO, TONKŪNO, TAMOŠAIČIO ir STANIŠAUSKIO atsinaujino „komiteto“ sukūrimo svarstymai, bet jo organizavimas buvo laikomas per ankstyvu, nes „padėtis sovietų-vokiečių fronte nepakankamai išaiškėjo“, nors įsitikinimo SSRS pralaimėjimu nuotakos ir toliau vyravo.

Tolesnė kontrrevoliucinės formuotės organizuota veikla šiuo atveju buvo nutraukta areštavus pagrindinius dalyvius, aukščiau išvardintus šioje byloje.“ [...].

„Tardyti kaltinamieji:“

I. STULGINSKIS Aleksandras Dominiko parodė, kad būdamas Lietuvoje 1917-1920 m. buvo klerikalų krikščionių demokratų partijos organizatoriumi ir CK nariu, buvo susijęs bendra politine ir religine veikla, taip pat asmenine draugyste su šios partijos pradininku teoretiku lietuviu BŪČIU, kuris šiuo metu yra Marijonų vienuolių ordino galva, jų centras Romoje-Italijoje.

1920-1927 m. laikotarpiu buvo ūkininkų sąjungos organizatoriumi ir CK nariu.

Užėmė postus: Lietuvos valstybės tarybos nario 1917-1920 m., ministro be portfelio ir žemės ūkio ministro 1919 m., Steigiamojo Seimo pirmininko 1920 m. ir Lietuvos prezidento 1920-1926 m.

Pažįstamas su buvusiu Teisingumo ministru ir kaltinamuoju byloje ŠILINGU S. A. nuo 1918 m. iš valstybės tarybos laiko, kurios nariais abu buvo. Kaip buvęs prezidentas, pažįsta kaltinamąjį byloje diplomata AUKŠTUOLĮ iš jo diplomatinės veiklos tuo laikotarpiu.

Būdamas NKVD KRASLAGE jokia antisovietinė veikla jis pats kaip ir ŠILINGAS neužsiėmė. ŠILINGO požiūris į SSRS lojalus, kaip ir kitų žinomų jam iš Lietuvos ir lageryje lietuvių. Neatsimena ir nežino, kad kas nors iš jų reikštų nepasitenkinimą Sovietų valdžia. Taip pat nieko nežino apie jų priešišką veiklą. Jis pats laikosi antisovietinių kenkėjiškų požiūrių, bet pokalbių šia tema su savo bendraminčiais neatsimena. Grupiniuose nelegaliuose sambūriuose nedalyvavo ir neatsimena, kad dalyvautų. Lageryje rašė dienoraštį, paimtą kratos metu, fiksuodamas antisovietines savo ir kitų asmenų nuotakas, provokacinius gandus, taip pat duomenis apie buvimo lageryje būklę, neturėdamas ypatingų tikslų.

Pažįsta Marijonų vienuolių ordino vadovą lietuvi BŪČI, kaip krikščionių demokratų partijos pradininką. Siekė nelegaliu būdu su juo susisiekti, kaip su asmeniu draugu, ir prašyti jo tarpininkavimo iškelti sovietinei vyriausybei jo išlaisvinimo iš lageryje klausimą. To siekdamas paleidžiant iš lageryje kalinį lenką RASSADĄ, perdavė jam BŪČIO adresą užsienyje ir pavedė parašyti BŪČIUI laišką jo vardu.

T. 11. 150-153, 154-158, 171-177, 178-182, 183“.

Toliau kaltinamosios išvados padarytos Stasiui Šilingui, Izidorius Tamošaitis ir kiti ministrai buvo kaltinami padėję tarptautinei buržuazijai kovoti su revoliuciniu judėjimu, lageryje ruošę sukilėlių nelegalią organizaciją. Tas pats kaltinimas pa-

praleisime. Stulginskio kaltinamoji išvada tokia:

„Remiantis surinkta medžiaga KALTINAMI:

1. STULGINSKIS Aleksandras Dominiko, gimęs 1885 metais, Lietuvos SSR, Kretingos apskrityje ir valstijoje, Jokūbavo miestelyje, lietuvis, SSRS pilietis, buvęs dvarininkas, turėjęs iki 150 ha žemės, išsilavinimas bendras vidurinis — baigė gimnaziją ir specialius aukštasis — žemės ūkio institutą Vokietijoje, vedęs, neteistas, iki arešto vertėsi žemės ūkiu savo dvare.

T. 11. b. 1. 149.

KALTINAMAS tuo, kad praeityje buvo Lietuvos kontrrevoliucinių fašistinių krikščionių demokratų partijos ir ūkininkų sąjungos organizatoriumi ir CK nariu, užėmė valstybės tarybos nario, ministro ir Lietuvos prezidento postą ir visa savo veikla dalyvavo aktyvioje kovoje prieš revoliucinį judėjimą.

Būdamas įkalintas NKVD KRASLAGE tapo iniciatyvinės lietuvių grupės nariu, kuriant lageryje nelegalią kontrrevoliucinę fašistinę sukilėlių organizaciją, dalyvavo nelegaliuose pasitarimuose šiuo klausimu su kaltinamaisiais byloje ŠILINGU, TONKŪNU, TAMOŠAIČIU, STANIŠAUSKIU. Su jais svarstė nelegalaus „komiteto“ sukūrimą, turėjusio tikslą išsilaisvinti lietuvių kalinius iš lageryje sukilimo būdu ir sugrįžimą į Lietuvą SSRS pralaimėjimo atveju. Per lietuvių kalinį KEDĮ palaikė organizacinį ryšį su kontrrevoliucine buvusios karininkijos grupe, platinusia antisovietinius atsišaukimus, kvietusius sukurti kontrrevoliucines organizacijas ir aktyviai veikti. KEDYS supažindino su atsišaukimo tekstu, kurio redakcijai jis pritarė. Rašė dienoraštį, kuriame fikso duomenis apie lagerį, esančius valstybine paslaptimi, apie sargybos kovinį pajėgumą, jos sudėtis ir ginkluotės sustiprinimą. Bandė nelegaliu būdu susisiekti su Marijonų vienuolių ordino vadovu Romoje — lietuviu BŪČIU [...]“.

„Pateikęs kaltinimą, kalnu neprispazino nei vienu kaltinimo punktu, motyvuodamas tuo, jog kontrrevoliucinės veiklos nevykdė. Pakaltinamas liudininkų POLOSOS, GAIBUTOVICIAUS, POLONSKIO ir kaltinamųjų POMERNACKO, GEDGAUDO, AŠMONTO, STANIŠAUSKIO, PRANCULIO ir JANUŠKOS parodymais, taip pat po akistatų su kaltinamaisiais POMERNACKU, STANIŠAUSKIU, GEDGAUDU, AŠMONTU ir PRANCULIU [...]“.

Labai panašios kaltinamosios išvados tame pat dokumente pateiktos Stasiui Šilingui, Izidorius Tamošaitis, Jokūbui Stanišauskiui, Juozui Tonkūnui, Jonui Aukštuoliui, Jonui Pranculiui, kariai Kazimui Pomernackui, Juozui Vileišiui, Mykolui Gedgaudiui, Povilui Dunduliui, Petriui Ašmontui, Jonui Mateliui, Kazimui Atkočiūnui, Česlovui Vabalui, Pranui Vizgirdui, Antanui Pošiūnui, Adolfui Šalkauskiui. Remiantis SSRS NKVD 1941 m. lapkričio 1 d. įsakymu Nr. 001-613, byla — siunčiama peržiūrėti — SSRS — NKVD Ypatingajam pasitarimui.

Anciperovas ir Dogadinas pareiškė ir savo nuomonę, jog remiantis bylos medžiaga ir įvykdyto nusikaltimo sudėtimi jie siūlo išvardintiems asmenims taikyti aukščiausiąją bausmę ir konfiskuoti turtą. Matyt, abu NKVD leitenantai buvo gavę įsakymą likviduoti buvusius Lietuvos ministrus ir karininkus. Labai panašūs kaltinimai pateikti ir Stulginskio kalėjimo draugams.

Izidorius Tamošaitis ir kiti ministrai buvo kaltinami padėję tarptautinei buržuazijai kovoti su revoliuciniu judėjimu, lageryje ruošę sukilėlių nelegalią organizaciją. Tas pats kaltinimas pa-

teiktas Juozui Tonkūnui ir Jokūbui Stanišauskiui. Dar daugiau kaltinimų pateiktas Stasiui Šilingui.

Aleksandras Stulginskis, Izidorius Tamošaitis, Juozas Tonkūnas, Stasys Šilingas buvo uždaryti į Kanso miesto kalėjimą, kiti 14 kaltinamųjų — į NKVD Kraslago centrinį tardymo izoliatorių. Iš Anciperovo pažymos aiškėja, kad įskundėjai — Polosa, Gaibutovičius ir Polonskis paleisti iš lageryje. Tiesa, Polonskis šiek tiek padėjo Stulginskiui. 1942 metais Kaune duklė Aldona Stulginskaitė gavo iš jo pranešimą, kad tėvas kalinamas. Lieka neaišku, kaip jis atsituosė tą pranešimą.

Aleksandras Stulginskis padėjo laukti teismo ar OSSO (Osoboje sovietščianje — ypatingas pasitarimas) nutarimo, bėgo dienos, padėtis nesikeitė.

1941-1942 metų žiema buvo pati sunkiausia Gulago vergams. SSRS nesėkmės fronte, suirusi lageryje kalinių aprūpinimo sistema, šalčiai nusinešė tūkstančius gyvybių. Tikriausiai areštas, tardymas, o vėliau Kanso kalėjimas padėjo Stulginskiui išlikti gyvam. Vargu ar jis su tokia sveikata lageryje būtų ištvėręs.

NUORODOS

1. Beteisis kalnys

1 1941 metų rugpjūčio-rugsėjo mėnesių Aleksandro Stulginskio dienoraščio vertimas į rusų kalbą. LTSR KGB archyvas. B. 42880/3. T. 2. L. 138.

2 Ten pat. L. 138.

3 Ten pat. L. 139.

4 Artemjev, V. P. Rezhim i ochrana ispravitelno-trudovych lagerei MVD. Issledovania i materialy. Muenchen, 1956. C. 107-108.

5 Aleksandro Stulginskio dienoraštis. LTSR KGB archyvas. B. 42880/3. T. 2. L. 139.

6 Ten pat. L. 140.

7 Ten pat.

8 KGB vyr. tardytojo kapitono Melnikovo 1961 m. rugsėjo 18 d. išvada dėl Stulginskio ir kitų bylos. Ten pat. T. 5. L. 261-270.

9 Aleksandro Stulginskio 1941 m. rugsėjo 1 (?) d. dienoraštis. Ten pat. T. 2. L. 141.

10 Ten pat. L. 141-142.

11 Artemjev. V. P. Rezhim... P. 103-104.

12 Ten pat. P. 104-105.

13 Ten pat. P. 106.

14 Aleksandro Stulginskio dienoraštis. T. 2. L. 132.

15 Ten pat. L. 133.

16 Ten pat. L. 135.

17 Ten pat. L. 136.

18 Toliušis, Z. Mano kalėjimai. Vilnius, 1991. P. 187.

19 1942 m. sausio 3 d. nutarimas pratešti tardymo laiką. LTSR KGB archyvas... T. 2. L. 184-185.

20 Ten pat.

21 Aleksandro Stulginskio 1952 m. vasario 5 d. raštiški parodymai tardymui. Ten pat. L. 146.

22 Kreipimosi teksto projektas yra Aleksandro Stulginskio 1951 m. spalio 28 d. laiške Onai Stulginskienei. ASDK.

23 LTSR KGB archyvas... T. 2. L. 153.

24 Ten pat.

25 Akistatų protokolai. LTSR KGB archyvas... T. 2. L. 157-164.

26 Ten pat. L. 167.

27 Aleksandro Stulginskio 1942 m. vasario 18 d. raštiški parodymai. Ten pat. L. 171.

28 Ten pat.

29 Ten pat. L. 172-174.

30 Ten pat. T. 4. L. 177.

31 Ten pat. L. 128.